

TÜRKİSTAN'DAN TÜRKİYE'YE KELİME GÖÇÜ ÖRNEĞİ “CİĞİ CİĞİ”*

Rıdvan ÖZTÜRK**

ÖZET

Dilin söz varlığında görülen kelimeler farklı seyirler izler. Bu seyirlerden birisi, şair tarafından alışılmamış bağdaştırma şeklinde toplumun beğenisine sunulan kelimelerin seyridir. Bu seyirde, toplum tarafından beğenilmiş ve bir yenilik olarak kabul edilmiş ifade kalıplarının yanı sıra, toplum tarafından yadırganmış ve bir yenilik olarak kabul edilmemiş ifade kalıpları da bulunmaktadır. Karamanlı Ayni'nin “sevdücegüm cigi cigi” redifli üç gazelinde geçen “cigi cigi” kelimesi, Türkiye Türkçesinin söz varlığında uzun ömürlü olmamış münferit bir kullanımdır. “cigi cigi” kelimesinin Türkiye Türkçesinin söz varlığı içerisinde “Nerde, ne zaman kullanılmıştır?” sorusunun cevabı tespit edildikten sonra, diğer Türk yazı dillerindeki kullanımını ortaya konulmuştur. Kelime aslen, Karamanlı Ayni'nin doğum yeri olan Tirmiz'in de içinde yer aldığı Özbekistan, Türkmenistan ve Afganistan'ın sınır bölgelerini içeren bir alana aittir. Karamanlı Ayni tarafından münferit bir ifade olarak kullanılmıştır. Kelime, şairin kendi bölgesine ait olup, Türkistan'dan Türkiye'ye şahsi gayretle sonradan göç ettirilmiştir. Türkçenin Özbek ve Türkmen lehçelerinin sözlükleri ile yazılı ve sözlü metin örneklerinde rastladığımız bu kelime, Farsça Türkçe dil ilişkisinin bir boyutunu da göstermektedir. “cigi cigi” kelimesi, Türkçe (Özbek ve Türkmen Lehçeleri) açısından bir mahallileştirme örneği, Farsça açısından ise bir ödünçleme örneği olarak değerlendirilebilir. Kelime esas itibarıyla ikileme olarak kullanılmıştır. Kelimenin anlamının Mermer'in Ayni'nin şiirine atfen verdiği “taze taze” anlamı yerine, “Yalvarırım, Ne olur, Allah aşkına, Ey cilveli sevgili” anlamları verilmelidir.

Anahtar Kelimeler: cigi cigi, kelime göçü, ödünçleme, dil ilişkisi, Oğuzca, Türk lehçeleri

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** NE Üniversitesi. AK Eğitim Fakültesi, Türk Dili, El-mek: ridvanozturk1961@gmail.com

“JIGI JIGI” AN EXAMPLE OF WORD MIGRATION TO TURKEY FROM TURKISTAN

ABSTRACT

Words in a language progress differently. One way of the various progressions are words formed by poets. Thus there are novel expressions that are accepted by the society as well as refused. The “jigi jigi” word in the three ghazel of Karamanlı Ayni in “sevdücegüm cigi cigi” rhyme stands out as single usage and has not found a common ground in the vocabulary of the Turkey Turkish. After the determination of the time and place of this word in Turkey Turkish, its usage in different dialect of Turkish has been determined. The word jigi jigi originates from the border regions of Uzbekistan, Turkmenistan and Afghanistan including Tirmiz which is the birth place of the poet Karamanlı Ayni. It was used by Karamanlı Ayni as individual expression. Originating from the homecountry of the poet, it has been carried into Turkey with personal efforts. This word, common in the written and spoken Uzbek and Turkmen Turkish dialects as well as dictionaries, displays the relationship between Persian and Turkish language. The word "jigi jigi" may be considered as an example of localisation of a loan word in Turkish (Uzbek and Turkmen dialects) and of reborrowing in terms of Persian. The word is mainly used as reduplication. The meaning of the word is "I beg you, please, for God's sake, Oh my flirtatious darling" rather than "freshly" as determined by Mermer who studied in the poem of Ayni.

Key Words: jigi jigi, word migration, loan word virgule language relationship, Oghuzish, Turkish dialects

GİRİŞ

Konuşurlarının bir kısmının yer değiştirmesine bağlı olarak dilde de bir takım değişiklikler meydana gelmektedir. Bu durum, dil içi ayrılıkların asıl amillerinden biri olup, lehçe oluşumlarının da bir yönünü göstermektedir. Türk Dilinin Oğuz grubunun Afganistan’dan Balkanlara kadar uzanan binlerce kilometreye yayılan coğrafyadaki lehçe farklılıklarını da bu çerçevede ele almak mümkündür.

Oğuzların İnan üzerinden Anadolu’ya ve Balkanlara yönelişinin 10. yüzyılın sonlarında ve 11. yüzyılın başlarında başladığını ve sonraki birkaç yüzyıl boyunca da çeşitli sebeplere bağlı olarak devam ettiğini bilmekteyiz. Büyük kitlelerin göçünün durağanlaşmasından sonra, daha küçük kitlelerin göçü ve münferit göçler, sonraki dönemlerde de sürmüştür. Bu vakıya paralel olarak Oğuzcanın söz varlığında da zaman zaman hareketlenmeler olmuştur.

OĞUZCANIN SÖZ VARLIĞI HAKKINDA

Mevcut bilgiler çerçevesinde Oğuz yazılı metinlerine Anadolu’nun fethinin tamamlanmasından sonra rastlanılmaktadır. Ancak çok daha öncesinden Oğuzca ile ilgili kısmi bilgiler de bulunmaktadır. Özellikle 11. yüzyılda Divanü Lügati’t-Türk’te bu bilgiler karşımıza

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013*

çıkılmaktadır.¹ Divanü Lügati't-Türk'te, dönemin yazı dili olan Hakaniye lehçesi dışında en çok kelime örneği 275 kelime ile Oğuzca için verilmiştir (Yıldız-Ölker 2009: 4).

11. yüzyılda şüphesiz Oğuzcanın söz varlığı bu kelimelerle sınırlı değildi. Ancak ona has olarak belirlenen özellikli kelimeler bunlardır. Genel itibarıyla 13. yüzyılın başından itibaren binlerle ifade edilen bir söz varlığının yazılı metinler halinde karşımıza çıktığını görürüz. Oğuzcanın yazı dili olarak geçirdiği aşamaların ilk sıralarını Eski Anadolu Türkçesi ve devamında da Osmanlı Türkçesi dönemleri oluşturur. Bu kelimelerin zaman içerisinde katlanarak günümüze gelmiş ve -diğer Oğuz grubu Türk yazı dillerini bir yana bırakırsak- Türkiye Türkçesinin söz varlığını oluşturmuştur. Bu sürecin söz varlığını Türk Dil Kurumunun 1965 yılından 1977 yılına sekiz cilt olarak yayımladığı "XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü" (Tarama) adlı eser yansıtmaktadır. Örnekleme yöntemiyle yapılan bu çalışmada bulunmayan, ama bu dönemde kullanılmış olan az sayıda kelime de daha sonraki tarihlerde yapılan çalışmalarda ortaya konulmuştur. Döneme ait kelimelerin kullanım sıklığını eserde geçen örnek yoğunluğundan kısmen çıkarmak mümkündür.

Tarama Sözlüğünde yer almayan ancak sonraki dönem çalışmalarının birinde karşımıza çıkan örneklerden birisini de üzerinde duracağımız "cigi cigi" kelimesi oluşturmaktadır.

CİGİ CİGİ KELİMESİ

"cigi cigi" Türkiye Türkçesinin söz varlığının oluşum sürecinde toplumun beğenisine sunulmuş ancak tutunamayıp kullanım alanında yer edinememiş kelimelerdendir.

Bizim tespitlerimize göre "cigi cigi" kelimesi ilk olarak Karamanlı Ayni'nin divanında geçmektedir. 15. yüzyıl şairlerinden olan Karamanlı Ayni, son Karaman beyi Kasım (1474–1483) ve Cem Sultan'ın (Ö: 1495) çevresinde bulunmuş, "Cem Sultan Şairleri" diye bilinen Osmanlı sahası şairlerindedir. Karamanlı Ayni'nin divanında geçen üç gazeli, kullanılan redif açısından ayrı bir özellik göstermektedir. Karamanlı Ayni,

"Gel görelüm cemâlünü sevdiceğüm ciği ciği"

Gizlemegil hilâlünü sevdiceğüm ciği ciği" G.485/1

"Yakma beni firâk ile sevdiceğüm ciği ciği"

Döğme beni çomak ile sevdiceğüm ciği ciği" G.486/1

"Olma igen de pür cefa sevdiceğüm cigi cigi"

Gah geh eylegil vefa sevdiceğüm cigi cigi" G. 487/1

matla beyitli ve "sevdiceğüm cigi cigi" redifli bu üç gazelinde (Mermer 1997: 666–667) geçen "cigi cigi" kelimesi, Türkiye Türkçesinin söz varlığında alışılmamış bağdaştırma örneği olarak karşımıza çıkan bir ifade kalıbıdır. Eserde kelimenin anlamı dipnot olarak metinden hareketle "taze taze" diye verilmiştir. Daha sonraki çalışmalarında Mermer, "Şairin şiirlerinde klasik kurallar ve divan edebiyatının diğer özellikleri yanında halk şiirini andıran manzumelere, mısra ve beyitlere rastlanmaktadır" diyerek bu beyitleri Türkî-i basit cereyanı çerçevesinde değerlendirme yoluna da gitmiştir (Mermer 2003: 223–224, Mermer 2009: 272).

Kelimenin Tarama Sözlüğünde geçmemesinin asıl sebebi, bu sözlüğe kaynak olan eserlerin arasında Karamanlı Ayni'nin divanının bulunmaması olmalıdır. Mehmet Kanar'ın yayınladığı Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğünde "cigi cigi" şeklinde bir madde bulunmaktadır. Bu eserde kelimenin anlamı Mermer 1997'den farklı olarak "Ne olur, Allah aşkına" diye verilmiştir (Kanar 2011: 162).

¹ Bu hususla ilgili olarak Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde bir yüksek lisans tezi yapılmış olup, mevcut en kapsamlı çalışmadır (bk. Çoban 2008).

Yararlanılan dönem eserleri ve bu örneğin geçtiği yer belirtilmediği için Kanar'ın sözlüğündeki şekil, dönemi sıhhatli olarak yansıtmamaktadır.²

Tietze de, hazırladığı “Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı” adlı sözlükte “cıgı cıgı” kelimesini almakta, R. Dankoff’un Evliya Çelebi’de geçen bir kelime olarak gösterdiğini belirtmektedir.

“O. cıgı cıgı ‘şaşma ifade eden nida’ R. Dankoff 1991 s. 22 (Dankoff kelimeyi Fa. Cıgı cıgı (aynı mana) ile karşılaştırıyor.” (Tietze 2002: 436)

Tietze’nin kaynak olarak gösterdiği R. Dankoff, hazırladığı “Evliya Çelebi Lügati” adlı eserinde kelimenin sadece kalın sıradan “cıgı cıgı” şeklini vermektedir:

“cıgı cıgı Haydi canım ne olur! Allah aşkına (veya benzeri bir anlamda, doğu Anadolu ve Azerbaycan) II 301b16 (Tebriz valisi Evliya’ya şarap içirmeye çalışıyor), 30, IV 232a24 (Bitlis valisi), 250b5, 292b5 (Urmiye valisi), 336b34 (Safevi birlikleri Bağdat’ı teslim ederken): aman cıgı (böyle düzelterek mi okumalı?) IX 242b2. Krş. STEINGASS 367 cigī cigī: a cry of fear; an exclamation expressive of surprise or pleasure [bir koktu haykırışı; şaşma ve keyif ifade eden bir ünlem]” (Dankoff 2008: 83)

Muhteşem mahlası ile Farsça ve Türkçe şiirler yazan ve 1708 yılında öldüğü bilgisine vakıf olduğumuz Divan-ı Ali kâtiplerinden Şabanzade Mehmet Efendi’ye (Mirzazade 2005: 618–619) ait “cıgı cıgı” redifli bir Farsça şiire rastlamaktayız:

“Ey berux, afitab-i men, rux binüma cıgı cıgı³
Dud ber-amed dilem, zud biya cıgı cıgı”

(Ey benim güneş yanaklım! Oh, yanağını göster; Kalbim yandı oh, çabuk gel” Muhteşem (Ziya 1984: 42)

Bu kelime, 18. yüzyılın sonlarında (1797) tercümesi tamamlanmış olan Mütercim Asım Efendi’nin Burhan-ı Katı adlı sözlüğünde de geçmektedir. Ancak eserin aslının Farsça olarak Hindistan’da 1652 yılında yazılmış olması (Mütercim 2000: IX) kelimenin Osmanlı sahasının söz varlığı içerisinde ele alınmasını geçersiz kılmaktadır:

“Cıgı cıgı kesr-i cimle. Bir kelimedir ki cez’ ü fez’ ve nebha vaktinde, bir nesneyi ikdam ve ilhahla talep hengamında irad ederler. Müştehiye olan karılar zaman-ı iltiaz-ı mübaşeretle bi-ihiyar demsaz olurlar” (Mütercim 2000: 121).

Burhan-ı Katı dışında, Osmanlı sahasının söz varlığını yansıtan belli başlı sözlüklerde “cıgı cıgı” kelimesine rastlamamaktayız (Devellioğlu 1997, Sami 1978, Naci 1987, Redhouse 1890 vb).

Yukarıda verdiğimiz örneklerden de anlaşılacağı üzere kelime şiir dilinde redif olarak kullanılmaktadır. Şiir dilinde tespit edilebilen tek Türkiye Türkçesi örneği Karamanlı Ayni’de geçmektedir. Farsça olan şiir örneği ise Muhteşem’in beytinde görülmektedir. Evliya Çelebi de geçen örnekler redif şeklinde bir kullanım olmayıp ünlem olarak kullanılan örneklerdir. Ünlemde samimiyet, sevimlilik, candan isteme, yalvarma ve kısmen de ısrar söz

² Kendisi ile yaptığımız e-posta yazışmasında M. Kanar Bey, kelimeyi “Yaşar Çağbayır’ın Ötügen Türkçe Sözlüğünü kaynak göstererek aldım” demiştir. Ancak adı geçen sözlükte sadece DLT’te geçen “cıgı” kelimesi verilmiş olup (Çağbayır 2007: 813), bu örneğin Eski Anadolu Türkçesi dönemi ve ele aldığımız “cıgı cıgı” ikilemesi ile bir bağı bulunmamaktadır

³ Beyit, Arap harflidir. Tarafımızdan Latin harflerine aktarılmıştır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

konusudur. Radloff'un da sözlüğünde belirttiği gibi metin örnekleri Doğu Anadolu ve Azerbaycan'ı da içine alan (Tebriz, Urmiye, Bitlis, Bağdat) bir bölgede (Dankoff 2008: 83) Osmanlı Türkçesinden farklı konuşma örnekleridir:

cığı cığı mirza şahım (Dağlı-Kahraman 1999: 130), cığı cığı Evliya ağam (Dağlı-Kahraman 1999: 131), 'Cığı cığı Paşa (Dağlı-Kahraman 2001: 79), Aman cığı cığı! Aman ey kayser-i Rum Al-i Osman dad aman (Dağlı-Kahraman 2001: 110), Cığı cığı Evliya akam (Dağlı-Kahraman 2001: 181), aman el-aman, ey güzide-i Al-i Osman! Cığı cığı dad u havar ey muhibb-i şar-yar ve Döldül süvar Ali-i kerrar (Dağlı-Kahraman 2001: 246).

KELİMENİN İKİ ŞEKLİ

Örneklerde de görüleceği üzere kelimenin hem gayın ile kalın sıradan "cığı cığı" yazılışı, hem de Fars kefi ile ince sıradan "cigi cigi" yazılışı bulunmaktadır. Radloff, Evliya Çelebiden aldığı kalın sıra örneklerini Steingass'ın Farsça sözlüğünde geçen "jigi jigi" (Bir korku haykırılışı, şaşma ve keyif ifade eden bir ünlem) kelimesi (Radloff 2008: 83) ile karşılaştırma yoluna gitmiştir (Steingass 2005: 367).

Evliya Çelebi, kelimelerin yazılış ve telaffuzları konusunda titizce dikkat göstermiş olup, "Nasıl telaffuz ediyorsan öyle yaz" ilkesini esas alarak kelimelerin yazılışlarını değiştirmekte kendisini bütünüyle serbest hissetmiştir. Hatta zaman zaman bazı benzer ses yapısına sahip Farsça ve Türkçe (dimağ/damak, bini/beyni vb) kelimeleri çağrışım alanında tutacak şekilde kullanmıştır. Bazen imlada aynı şekilde yazılan iki kelimenin (mesela. "niçe" ile "nice") farklılığını göstermek için standart imlanın dışına çıkarak düzenli olarak birinde hep üç nokta, diğerinde ise tek nokta kullanmıştır. Ancak bütün bunlara rağmen Seyahatname'de "cığı cığı// cigi cigi" geçişini yansıtacak veya iki şeklin de var olduğunu gösterecek bir örnek bulunmamaktadır. Bu kelime dışında da ğ>g veya g>đ değişimi eser üzerindeki incelemede görölmemektedir (Radloff 2008: 26–28).

KELİMENİN TÜRKİYE TÜRKÇESİNİN SÖZ VARLIğINDAKİ DURUMU

Kelime Karamanlı Ayni'nin şiirinde ve Evliya Çelebi'nin Seyahatname adlı eserinde geçmektedir. Evliya Çelebi'nin naklettiği konuşma metinleri Türkiye Türkçesine ait olarak yansıtılmamaktadır. Gerek Ayni'nin şiirinde gerekse Muhteşem'in Farsça şiirinde kelimenin ince şekli "cigi cigi" kullanılmıştır. Farsça örneklerde kelimenin iki varyantı görölmektedir. Farsça sözlüklerinin bazılarında (bk: Olgun-Draşan 1984, Kanar: 1998) kelime geçmemektedir. Kelimenin yer aldığı bazı sözlüklerde (Steingass 2005:367, Ziya 1984: 42) ise ince "cigi cigi" şekli vardır. Burhan-ı Katı'da kelimenin kalın şekli "cığı cığı" geçmektedir (Mütercim 2000: 121). Burhan-ı Katı'nın zamanının Farsça sözlüklerine göre söz varlığının daha geniş olması, arkaik kelimelerin de sözlükte yer alması ile izah edilmektedir. Kelimenin kalın şeklinin burada geçiıyor olması asli şekline uygun olarak algılanmasını düşündürmektedir.

Kelimenin Türkiye Türkçesinin söz varlığına yabancı olduğunu gösteren bir diğer husus da Türkçe Farsça dil ilişkilerini inceleyen çalışmalarda da yer almayışıdır. Osmanlıcadaki 700 kadar Farsça kelimeyi 3250'ye yakın yan biçim ve türeviyle birlikte tespit etmiş ve asıl biçimlerini vermiş olan Stachowsky'nin çalışmasında (Stachowsky 1998: 102–118) ve Türkçe-Farsça ortak kelime ve deyimleri gösteren çalışmalarda (Tokmak 2001, Ortak 1989) kelimeye rastlanmamıştır.

KELİMENİN DİĞER TÜRK LEHÇELERİNİN SÖZ VARLIğINDAKİ DURUMU

Evliya Çelebi'nin Azeri sahasına yönelik verdiği örnekler dışında Türkmen ve Özbek sahasında kelime kullanılmış ve kullanılmaya da devam etmektedir. Ancak kelime, bugünkü Türkiye Türkçesinin söz varlığında olduğu gibi Azerbaycan Türkçesinin söz varlığında

(Abdullayev 1987) da görülmemektedir. Yine Kazak, Uygur vb Türkçelerin sözlüklerinde (Yakut 1999, Osmanova 1979) de kelimenin kullanımı bulunmamaktadır.

Kelime, gerek Afganistan’da yayınlanan gerekse de Türkmenistan’da yayınlanan Türkmen sözlüklerinde yer almaktadır. Türkmenistan’da yayınlanan Türkmen Dilining Sözlüğü’nde “cigi” kelimesi var, ancak ikileme şekli bulunmamaktadır (Hamzayev 1961: 310):

Cigi: 1. Özünden yaşı kiçi bolan erkek ya-da ayal dogan 2. Özünden yaşı kiçä yüz tutulup aydilyan söz: “Ceren, cigi, olur”

Afganistan Türkmencesine yönelik olarak Kabil’de yayınlanan sözlükte ise kelime hem tek olarak hem de ikileme olarak yer almıştır (Yıldırım 2010: 212):

Cigi (jigi)- birader-i hurd (küçük erkek kardeş), xaher-i xurd (Küçük kız kardeş)

Cigi-cigi (jigi-jigi)- tevbe tevbe

Cigilemek (jigilämäk)- özür ve zari kerdan (özür dilemek ve yalvarmak)

Özbekistan sahasında kelimenin iki anlamı verilmiştir. Birincisinde “cik-cik” de denilen bir kuş anlamı, ikinci anlamında ise “Keçileri çağırma kullanılan bir ünlem” anlamı verilmiştir (Akabirav 1981: 277). Afganistan sahasındaki Özbeklerde de kelimenin iki anlamı vardır. Ancak bunlardan biri “Keçileri çağırma kullanılan bir ünlem” ortaktır. Bu sahadaki ikinci “Yalvarmak (zari), iltimas ve tevbe için kullanılan kelimeler” anlam ise farklıdır (Yarkın 2007: 394).

KELİMENİN GEÇTİĞİ METİN ÖRNEKLERİ

Anadolu sahasında Karamanlı Ayni’nin matla beyitlerini yukarıda verdiğimiz gazellerden başka, kelimenin eski sayılabilecek örneği, Çağatay dönemi şairlerinden Heratlı Mevlana Lutfi’nin (Ö: 1492) divanında “cigi cigi” redifi bir gazelde kullanılmıştır:

Firkating öltürür mini tutma reva çiki çiki⁴

Könglüm alup yaşunmagıl behr-i huda çiki çiki

...

Çün sanga farz-ı ayn irür hüsn zekatı bak manga

Niçe çikilesün sanga uşbu geda çiki çiki

Kuş tili andalib tig Lutfi-i hasta yalbarur

Gül kibi çehredin anı tutma cuda çiki çiki

(Karaağaç 1997: 247)

Halk arasında yaygın olarak anlatılan 18 yüzyıl (1710–1780) Türkmen asıllı Çağatay şairi Nur Muhammed Andelib’in Yusuf ile Züleyha destanında hazreti Yusuf’un ağzından şu matlı gazel söylenir. Bu şiir Serpullu Tac Muhammed tarafından şarkı olarak da okunmaktadır⁵:

Tutaşdı yandı canımız Züleyha can cigi cigi

⁴ Karaağaç kelimeyi çik- “çekmek” fiilinden getirmiş, ancak kelimenin yanlış okunduğu aynı şiirde yine yanlış okunan ve dizinde de anlamı verilemeyen çikile- (doğrusu “cigile- “yalvarmak, feryat etmek” olmalı).fiilidir (Karaağaç 1997: 408).

⁵ Peştuca ve Hazaraca cigi cigi redifli [bk. Davur Sarhoş Hazaraların meşhur sanatçısı “dilbercan cigi cigi” <http://www.youtube.com/watch?v=2vZ5pXJkEGw>; şarkısı ile kadın oyunculu Peştuca <http://www.youtube.com/watch?v=IKBn4fgGCL8> (19.07.2013)] şarkılar söylenmektedir.

Kurıdı tende kanımız Züleyha can cigi cigi

...

Kaldı Yusuf belasıga, aşk otini cefasıga

Rahm eylegil gedasıga Züleyha can cigi cigi

(Andelib 2008:72)

Kelimenin geçtiği örneğe Türkmen şairi Seydi'de rastlamaktayız. 1768–1830 yılları arasında ömrünün çoğunu Lebab civarında geçirdiği belirtilen Seyitnazar Seydi'nin şiirleri halk arasında fazlaca yayılmış ve sevilmiştir (Naskali-Sağol 1995: 27–30). Şairin "cigi cigi" redifli on dörtlükten oluşan bir şiiri vardır. Seydi'nin şiirini de diğer gazel örnekleri gibi de dizilebilir. Bu şiirleri Halk Edebiyatının satranç türü örnekleri olarak da ele almak mümkündür. Burada örnek olması bakımından bazı dörtlüklerini vereceğiz:

Yar, mening golumı tutup,

Yanınga al, cigi-cigi!

Ya sen güle-güle ötüp

Bu yana gel, cigi-cigi

Sening rayınga garayın,

"Gel" diyseng, ötüp barayın,

Herne işinge yarayın,

Goysa acal, cigi-cigi!

...

Eylegil derdime derman,

Gamlasın könglümde arman,

Men bolayın sanga gurban,

Yüzleri hal, cigi-cigi!

Bir yigiding bagtı çapar,

Bar kişiden murat tapar,

Seyidini sen bir sapar

Goynunga sal, cigi-cigi

(Naskali-Sağol 1995: 170–171):

Afganistanlı yirminci yüzyılın Özbek şairlerinden Mirza Yezdankul'un bir gazelinde de, yine "cigi cigi" redifinin kullanıldığını görmekteyiz. Şibirgan'da yaşamış olan Mirza Yezdankul'un şiiri Latin harfli Özbek alfabesi ile şöyledir⁶:

Chiqma jahong'a o't solib qoshi qaro jigi jigi

Giyularingni torqotib mohliqo jigi jigi

.....

⁶ Yezdankul'un şiiri yakında yayınlanacak olan "Afganistanlı Özbek Şairleri Antolojisi" adlı çalışmamızdan alınmıştır.

Yazdonqul dil-i afkoring xalq aro ushbu g'am-xoring

Pulsiz irur xaridoring ayla vafo jigi jigi

Yine Şibirgan'a bağlı Serpullu Muhammed Yahya Hafizi Cevizcani'nin (D: 1943) bir gazeli de "cigi cigi" rediflidir. BU beyti de yeni Özbek Latin harfleri ile verelim (Hafizi 2012:325):

....

Qilma haqqimga ko'p sitam qolmadi toqat chidam

Muncha bo'lurmu ay sanam javr u jafo jigi cigi

Afganistan'da daha çok Özbekler ve Türkmenler arasında folklorik sözlü anlatılarda kelimenin kullanılışı devam etmektedir. Nevruzda ve diğer bayramlarda def çalarak para toplayanlar, evlere varırken "cigi cigi" ile başlayan mani tarzı şiirler söylerler:

Cigi cigi cigi han

Taşkentdeki Taci han

Semerkannda Maryam han

(Semerkandda Metrav han)

Yaningdan caningdan

Men ketmeymen yaningdan

"cigi cigi" ifadesi halk arasında çok kullanılmaktadır. Düğünlerde derneklerde kadınlar arasında koşuklar (maniler) söylenirken bu kelimeyi kullanırlar (Tinmas 1983, Arif 1985).

KELİMENİN ASIL COĞRAFYASI ÜZERİNE

Metin örneklerini yansıtmaya çalıştığımız kişilerin coğrafyalarını göz önüne alarak Türkistan coğrafyasında bir alan belirlemek mümkün olacaktır. Aynı, her ne kadar Karamanlı olarak tanınmış ise de, şairin aslen Tirmizli olduğunu kendi divanında "*Tirmiziyem Husrev-i Hindusitanem ya kimem*" (Mermer 2003: 219) diyerek belirtmektedir. Tirmiz, Özbekistan'ın güneyinde Amuderya nehrinin üst tarafında Afganistan sınırına yakın bir yerdedir. Seydi, Türkmenistan'ın Lebap vilayetinin bugün kendi adıyla anılan Seydi şehrinde yaşamıştır. Türkmenistan'ın kuzeydoğusunda Özbekistan sınırının Afganistan'a yaklaştığı yerde bulunmaktadır. Yine kelimeyi kullanan Mirza Yezdankul ile Hafizi'nin ve sözlü derlemelerde bulunduğumuz Seyit Arif'in şehri Şibirgan ise, Tirmiz şehrinin karşısına düşecek şekilde Afganistan, Türkmenistan ve Özbekistan sınırlarının kesiştiği alana çok yakındır. Mevlana Lutfi'nin şehri Herat da Afganistan'ın Türkmenistan ile İran sınırına doğru olan bölgesindedir.

Herat, Andhoy, Şibirgan, Tirmiz ve Seydi şehirleri esas itibariyle 62–68 boylamları ile 36–40 enlemleri arsında bir bölgede, Afganistan, Özbekistan ve Türkmenistan'ın birbirine yakın bölgelerinde yer almaktadır.

KELİME GÖÇÜ

Oğuz boyunun göçüne paralel olarak Oğuzcanın söz varlığının da yer değiştirdiğini ve bulunduğu coğrafyanın sosyokültürel ilişkilerine uygun olarak da kısmen değiştiğini söyleyebiliriz. Belli coğrafyalarda yoğunlaşmaya göre de kendi içerisinde lehçe farklılıklarının şekillenmeye başladığını görürüz. Günümüzde Türkmen Türkçesi, Azeri Türkçesi, Türkiye Türkçesi ve Gagavuz Türkçesi bu oluşumun son şeklini sergilemektedir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

"cigi cigi" kelimesinin Türkiye Türkçesinin söz varlığında münferit bir kullanımı olması ve Karamanlı Ayni'nin şiirlerinde kullanılmış olması, kelimeyi şairin doğduğu bölgeden alıp Anadolu'ya taşıdığını göstermektedir. Türkistan'da kullanılan bir redifi anlaşılabilirlik dairesinde gören şair, belki de kendi zihninde hoşluğunu yitirmeyen bu yapıyı şiirine yansıtmayı uygun görmüştür.

Türkistan'dan Türkiye'ye ferdi göçler diyebileceğimiz tarzda onlarca şairin peyderpey geldiğini biliyoruz. Bu konuya ilk defa dikkat çeken Fuat Köprülü, bir sığınacak yer ve himaye bulmak için Osmanlı sarayına gelen on Türk şairini zikreder. Daha sonra Cemal Kurnaz da; ikisi 13. yüzyıl, dokuzu 15. yüzyıl, otuz beşi 16. yüzyıl, on altısı 17 yüzyıl, on üçü 18. yüzyıl, on ikisi 19. yüzyıl ve ikisi de 20 yüzyılda olmak üzere 88 şair tespit etmiştir (Kurnaz 2012: 164–165). Şirvan, Tebriz, Kazvin, Şiraz, İsfahan, Hemedan, Bistam, Horasan, Buhara, Semerkant, Hisar, Belh, Herat, Kaşgar ve Delhi gibi şehirlerden gelen şairler Hindistan, Tacikistan, Afganistan, Özbekistan, Türkmenistan ve İran coğrafyasından Anadolu'ya ulaşan kültürel coğrafyayı da göz önüne sermektedirler.

Bu şairlerin sayısı Köprülü ile Kurnaz'ın çalışmalarındaki gelişme dikkate alınacak olursa, şüphesiz daha da artacaktır. Karamanlı Ayni gibi bu sayıya dâhil edilmemiş dikkatten kaçmış başka şairler de mutlaka vardır. Şairlerin tespitinin bile henüz tekâmül ettirilemediği bir durumda, bu şairlerin eserlerine yansıttıkları bölgesel nitelikte kelimelerin tespitinin güçlüğü ortadadır. Dar bölge kelimeleri toplum dilbilim açısından önceki coğrafya ile bağları gösteren, farklı coğrafyalarda meskûn ama ortak tabandan gelen kişilerin veya toplulukların bağlarını gösteren bir yöntem olarak kullanılabilir. Bu yöntem ile Kıbrıs'ta yaşayan Türklerin yaklaşık beş asır önce Anadolu'nun hangi bölgelerinden göç ettirildiklerini öğreniyoruz (Eren 1971: 347–359). Bu yöntemin geçerliliği, 1570'li yılların Kıbrıs ile ilgili sicil defterlerindeki bilgiler ile de bire bir örtüşmesinden de anlaşılmaktadır.

"cigi cigi" kelimesi Anadolu söz varlığında alışılmamış bir bağdaştırma olarak görüldüğü için kullanılan kimliği veya sosyokültürel bağları hakkında ipuçları vermektedir. Dar bölge kelimeleri kadar, redif olarak kullanılması da dil ilişkileri açısından önemlidir. Divan şiirinde asıl tema, kafiye ve redif etrafında oluşur. Redifin önemini çok iyi anlamış olan divan şairleri çoğunlukla redifli şiirler yazmışlardır. Divan şiirinde her şairin kendi bulduğu ve şiirine kattığı yeni kafiyeler ve redifler vardır. Her yeni kafiye ve redif, yeni bir anlam dünyasına açılmış yol gibidir. Divan şairlerinin kullandığı bazı yeni redifler, aynı zamanda birer "belge" niteliğindedir. Redif olarak seçilen bu kelimeler, şairlerin ve aynı zamanda içinde yaşadıkları toplumun psikolojisini de yansıtır (Kurnaz 2011: 45). Karamanlı (kendi ifadesi ile Tirmizli) Ayni, Divan şiiri geleneğine uygun olarak doğduğu yerlerde yaygın olarak kullanılan, ama hâlihazırda yaşadığı yerde pek bilinmeyen "cigi cigi" redifini kullanarak bir yenilik ortaya koymuştur.

Rediflerden başka, bir anlayışı yansıtan özellikli bazı ifade kalıpları da dar bölge kelimelerinin özelliklerini taşıyabilmektedirler. Bir anlayışı, bir ekolü yansıtan bu tarz ifadeler, taraftarları tarafından mensubiyet duygusunu da anlatacak şekilde deliller verir. Yunus Emre'nin "Bana seni gerek seni" mısraı, Hoca Ahmet Yesevi'nin "Minge sin ok kirek sin" mısraına nazire olduğunu veya Yunus Emre'nin Orta Asya'daki Yesevi dervişleri tarafından bilindiğini ileri sürenler olmuştur. "seni gerek" ifadesi Yunus Emre'nin takipçilerinden Âşık Yunus'un bir şiirinde, Kemal Ümmi'nin (Ö: 1485), Muhiddin Dolu'nun (1426–1495), Abdurrahman Tırsi'nin (Ö: 1512), Necati Bey'in (Ö: 1509), Ahmedi'nin (Ö: 1413), Niğbolulu Ahi'nin (Ö: 1517), Âşık Çelebi'nin (Ö: 1571–1572), Handani (D: 1539–1540), Kemal'in (Ö: 1490 öncesi), Baba Yusuf-i Hisari'nin (Ö: 1512), İshak Çelebi'nin (Ö: 1542) ve Yakini'nin (1568) şiirlerinde kullanılmıştır (Kurnaz 2011: 82–90).

Hoca Ahmet Yesevi ile Yunus Emre'nin şiirleri arasındaki paralelliği ve bağlantıyı görmemek mümkün değildir. Bu örnekte Yesevi söyleşi, Anadolu sahasına Yunus Emre tarafından

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

başarılı bir şekilde uyarlanmıştır. Hatta Anadolu sahasının gramer yapısına uymasa da, ifadedeki farklılık ve getirdiği yenilik takipçilerini de beraberinde getirmiştir. Aynı etkiyi “cigi cigi” redifli kullanışta göremiyoruz. İfade münferit bir kullanımdan öteye geçememiştir.

SONUÇ

Kelime esas itibarıyla Türkiye Türkçesi sahasına özgü bir kullanılış biçimi olmayıp, Afganistan ve İran coğrafyasından Doğu Anadolu’ya uzanan dil sahasının yadigârı olarak görünmektedir. Türkistan’dan Türkiye’ye muhtelif sebeplerle çeşitli zamanlarda göç etmiş onlarca şair vardır. Bunların Türkiye Türkçesinin söz varlığına şahsi gayretleri ile dâhil ettikleri kelimeler ve özel ifadeler de bulunmaktadır.

Türkiye Türkçesinin söz varlığında münferit bir kullanım olarak nitelendirebileceğimiz “cigi cigi” kelimesi, Karamanlı Ayni’nin şahsında Türkistan’dan Türkiye’ye şair göçünü ve ona bağlı olarak da kelime göçünü ortaya koymaktadır. Evliya Çelebi’de geçen ve Osmanlı Türkçesinin söz varlığında gösterilen “cığ cığ” şekli ise, Farsça etkisinde İran merkezli bir kullanımdır. Anadolu Türkçesinin söz varlığının asli örneği olarak gösterilmemelidir.

Kelimenin kalın sıradan ince sıraya geçirilerek daha nazik ve ince duyguların anlatılmasında kullanıldığını, özellikle de hanımlara yönelik bir ifade vasıtasına dönüştürüldüğünü söyleyebiliriz. Türkmen ve Özbek sözlüklerinde geçen ve “*Keçi (oğlak) çağırmak için kullanılan ünlem*” anlamı bir eğretilme ile kişiye aktarılma yoluna gidilmiştir. Şüphesiz bu aktarılmada, Türkçedeki küçültme sevimlilik ifadelerini barındıran isimden isim yapma eki olan –CIK eki ve varyantlarının etkisini de göz önüne almak gerekir. Bu kelime Farsça Türkçe dil ilişkisi boyutunda Türkçe (Özbek ve Türkmen Lehçeleri) açısından bir mahallileştirme örneği, Farsça açısından ise bir ödünçleme örneği olarak değerlendirilebilir.

Kelimenin anlamının Mermer’in Ayni’nin şiirine atfen verdiği “*taze taze*” anlamı yerine “*Yalvarırım, Ne olur, Allah aşkına, Ey cilveli sevgili*” anlamları verilmelidir. Gerek Mermer’in çalışması gerekse Karaağaç’ın çalışması alanla ilgili çalışmaların bu bağlamda yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini de göstermektedir.

KAYNAKÇA

- ABDULLAYEV, B.T. vd, (1987), Azerbaycan Dilinin İzahli Lügati, C. IV, Bakü.
- AKABİRRAV S.F. vd (1981), Özbek Tilining İzahli Lugati, C.I, Moskova.
- ARİF Seyit (1985 doğumlu), Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 2011 mezunu, Afganistan, Şibirganlı.
- ÇAĞBAYIR Yaşar (2007), Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı Ötüken Türkçe Sözlük, C. I, Ötüken Yayınevi, İstanbul.
- ÇOBAN Meryem Selda (2008), Divanü Lügati’t-Türk’te Geçen “Oğuzca” Kayıtlı Dil Malzemesi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 205 s.
- DAĞLI Yücel, KAHRAMAN S. Ali (Haz:) (1999), Evliya Çelebi Seyahatnamesi II. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- DAĞLI Yücel, KAHRAMAN S. Ali (Haz:) (2001), Evliya Çelebi Seyahatnamesi IV. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- DEVELLİOĞLU Ferit (1997), Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Sözlük, 14.bs, Ankara.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

- EMİNİ Muhammed Kazım (2007), *Afganistandagi Özbek Şairleri*, Kabil.
- EREN Hasan (1971), "Kıbrıs Ağzının Kökeni", *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi Türk Heyeti Tebliğleri*, seri I, sayı A2, s. 347–359.
- HAFİZİ Cevzcaninig Muhabbet-name Divani (2012), *Zahüriddin Muhammed Babür Encümeni Yayını*, Kabil.
- HAMZAYEV M.Y. vd (1962), *Türkmen Dilining Sözlüğü*, Aşgabat.
- KANAR Mehmet (1998), *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük*, İstanbul.
- KANAR Mehmet (2011), *Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü*, Say Yayınları, İstanbul.
- KARAAĞAÇ Günay (1997), *Lutfi Divanı, Giriş Metin Dizin Tıpkıbasım*, TDK Yayınları, Ankara.
- KURNAZ Cemal (2011), *Gazeller Arasında*, Kurgan Edebiyat Yayınları, Ankara.
- KURNAZ Cemal (2012), *Avrasya'da Şair Göçü*, Kurgan Edebiyat Yayınları, Ankara.
- MERMER Ahmet (1997), *Karamanlı Ayni ve Divanı*, Akçağ Yayınevi, Ankara.
- MERMER Ahmet (2003), "Bilinmeyen XV. Yüzyıl Divan Şairi Karamanlı Ayni", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sa. 13, Konya, s. 217-226.,
- MERMER Ahmet (2009), "Türkî-i Basît'e Yeni Bir Bakış", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/5 Summer 2009*, s. 262–278.
- MİRZAZADE Mehmet Salim Efendi (2005), *Tezkiretü'ş-şuara Salim Efendi*, (Haz: Adnan İNCE), Ankara.
- MÜTERCİM Asım Efendi (2000), *Burhan-ı Katı*, (Haz. Mürsel ÖZTÜRK, Derya ÖRS), TDK Yayınları, Ankara.
- NASKALİ Emine, SAĞOL Gülden (1995), *18–19 Yüzyıl Türkmen Şiiri Antolojisi*, Yesevi Yayıncılık, İstanbul.
- OLGUN İbrahim, DRAHŞAN Cemşid (1984), *Farsça-Türkçe Sözlük*, Ankara.
- ORTAK Kelimeler Sözlüğü Farsça-Türkçe, Türkçe-Farsça (1989), *İran İslam Cumhuriyeti Büyükelçiliği Kültür Müsteşarlığı*, Ankara.
- OSMANOVA A., vd (1979), *Kazak Tilinin Tüsindirme Sözdüğü*, C. IV, C-K, Almatı.
- REDHOUSE James W (1890), *Turkish and English Lexicon*, Costantinople, (Çağrı Yayınları Tıpkıbasımı) İstanbul 1978.
- STACHOWSKY Stanislaw (1998), *Osmanlı Türkçesinde Yeni Farsça Alıntılar Sözlüğü, Wörterbuch der neupersischen Lehnwörter im Osmanisch-Türkischen*, (Çev: Mehmet ÖLMEZ), Simurg yayınları, İstanbul
- STEINGASS F. (2005), *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- Şemseddin SAMİ (1978), *Kamus-i Türki*, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- TARAMA: XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü, c.1-8, (1965-1977), *Türk Dil Kurumu Yayınları*, Ankara.
- TİETZE Andreas (2002), *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*, C.I A-E, Simurg Yayınları, İstanbul-Wien.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013*

-
- TİNMAŞ Fehim (1983 doğumlu), Gazi Üniversitesi Uluslar arası İlişkiler Yüksek Lisans Öğrencisi, Afganistan, Andhoylu
- TOKMAK A. Naci (2001), Telaffuzlu Türkçe-Farsça Ortak Deyimler Sözlüğü, Simurg Yayınları, İstanbul.
- YAKUT Abliz, vd (1999), Uygur Tilining İzahlik Lugiti (Kiskartilmisi), Şincang Helk Neşriyati, Ürümqi.
- YILDIRIM Muhammed Salih Rasih (2010), Ferheng-i Rasih Türkmeni-Deri, Mezarışerif
- YILDIZ Mustafa, ÖLKER Gökhan (2009),”Divanü Lügati’t-Türk’teki Oğuzca Kelimelerin Dede Korkut Hikâyelerindeki Durumu”, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, sa. 26, Konya 2009, s. 1–19.
- ZİYA Şükun (1984), Farsça-Türkçe Lugat, Gencine-i Güftar Ferhengi Ziya, İstanbul.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

